

Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî Tefsirinde Temel Kaynaklarına Yönelttiği İtirazlar¹

Molla Gürânî's Objections to the Primary Sources of Gâyetü'l-emânî

 Selim Güzel

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
yselimguzel@hotmail.com

Geliş Tarihi: 27 Mayıs 2021

Kabul Tarihi: 25 Haziran 2021

Yayın Tarihi: 15 Temmuz 2021

Özet: İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında eserler kaleme almış olan Molla Gürânî (ö. 893/1488), Anadolu'ya geldikten sonra Hanefî mezhebine geçmiş ve müderris olarak tayin edilmiştir. Sonrasında Şehzade Mehmed'in hocalığı görevine getirilen Gürânî, Fatih döneminde şeyhülislamlık makamında yer almış ve imparatorluğun hukukî anlamda birçok açıdan yeni bir döneme girmesini sağlamıştır. Birçok ilimde öne çıkmış olan Molla Gürânî çeşitli alanda eserler ortaya koymuştur. Tefsir, hadis, usul, fıkıh, kıraat, nahiv ve belâgat gibi ilimlerde temayüz eden Gürânî, bu alanların her birinde özgün eserler telif etmiş ve bu eserlerinin hemen hemen hepsinde tenkitçi kişiliğini konuşturmuştur. Bu eserler arasında öne çıkan eseri ise Gâyetü'l-emânî başlıklı tefsiridir. Bütün klasik tefsirlerde yer alan temel özelliklere haiz olan bu tefsirde Gürânî, âyetleri sarf, nahiv ve belâgat açısından incelemiş; kendisinden önce yazılan tefsir, gramer, hadis, fıkıh, kelam vd. alanlara ait kaynaklardan alıntılar yapmış ve yaptığı alıntıların bir kısmını ciddi tenkite tabi tutmuştur. Tüm bunları göz önüne aldığımızda şunu söylebiliriz ki Gürânî, kendi çağdaşları arasında özgün tefsir ve tenkit anlayışına sahiptir. Makalede, Gürânî'nin tenkit üslûbu, bu çerçevede Gâyetü'l-emânî tefsirinin rivayet ve dirayet özellikleri incelenmiş ve eserin muhtevasına dair detaylara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Molla Gürânî, Tefsir, Gâyetü'l-emânî, Tenkit.

Abstract: Molla Gürânî (d. 893/1488), who wrote works in almost every field of Islamic sciences, converted to the Hanafi sect and was appointed as a professor after he came to Anatolia. Gürânî, who was later appointed as the tutor of Mehmed II, took place in the office of shaykh al-Islam during the Fatih the Conqueror period and enabled the empire to enter a new era in many aspects in terms of law. Molla Gürânî, who has come to the fore in many sciences, has produced works in various fields. Gürânî, who excelled in sciences such as exegesis, hadith, fiqh, syntax and rhetoric,

ORCID-ID: S. Güzel 0000-0002-2840-8599

¹ Bu makale, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Temel İslam Bilimleri bölümünde yürütülmekte olan "Gâyetü'l-Emânî fi Tefsiri'l-Kelâmî'r-Rabbânî Adlı Tefsirde Zemahşerî ve Beyzâvî'ye Dil Açısından Yapılan İtirazlar" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

wrote original works in each of these fields and made his criticism personality speak in almost all of these works. The most prominent work among these works is his exegesis titled *Gâyetü'l-emânî*. In this work, which has the basic features found in all classical commentaries on Quran, *Gürânî* examined the verses in terms of usage, syntax and rhetoric; exegesis, grammar, hadith, fiqh, kalam etc. written before him. He made quotations from the sources belonging to the fields and subjected some of his quotations to serious criticism. Taking into all this consideration, we can state that *Gürânî* has a unique understanding of interpretation and criticism among his contemporaries at that time. In this article, *Gürânî*'s criticism style, narration and insight features of *Gâyetü'l-emânî* are examined in this context, and details about the content of the work and the importance of his work as a whole will be given in-depth.

Keywords: Molla *Gürânî*, Exegesis, *Gâyetü'l-emânî*, Criticism

Giriş

İslâmî ilimlerin hemen hemen tamamında söz sahibi olan Molla *Gürânî*, birçok farklı alanda eser ortaya koymuştur. Eserlerinde baskın olan genel karakter ise şerh, hâşiye ve tenkittir. İlk iki özelliğin bulunmadığı eserlerinden biri ise *Gâyetü'l-emânî* başlıklı tefsiridir. Bu tefsirde ağırlıklı olarak Zemaşerî ve Beyzâvî'den alıntılar yapmış olması ise onun tefsirinin özgünlüğünü ortadan kaldırmaz. Zira kaynaklarının çeşitli olması, kaynaklarını ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirmesi, kaynaklarından farklı olarak rivayet, dirayet, kıraat, mantık ve daha birçok hususu veciz bir şekilde işlemesi bile onu diğerlerinden ayırmaya yetmektedir. Örneğin bir muhaddis olarak rivayetleri ele alış biçimi, kıraat ilmindeki derinliği ile şaz kıraatleri tefsirinden elemesi, Arap diline hâkimiyeti ile âyetlerdeki nahvî, belâgî ve lugavî incelikleri ortaya koyabilmesi ve bunlara ek olarak daha birçok özelliği bir arada bünyesinde veciz bir şekilde barındırması bu tefsirin özgün bir tefsir olduğu ortaya çıkarmaktadır. Çalışmamızda *Gürânî*'nin muhakkik bir münekkit oluşunu ele alacağımız için onun bu itirazlarına geçmeden önce kendisi ve tefsiri hakkında özet bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Molla *Gürânî*

Tam adı "Ahmed b. İsmail b. Osman b. Raşîd b. İbrahim" olan müfessir, "Şerefüddîn" ve "Şihabüddîn" gibi lakapların yanında "eş-Şehrîzurî", "el-Hemedânî" ve "el-Gürânî" gibi nisbelerle de anılmıştır (Makrîzî, 2002: 1/259). Sehâvî (ö. 902/1497) ise nisbesine, "et-Tebrîzî" ve "el-Kâhîri" eklemesini yapmıştır (es-Sehâvî, bt: 1/241). Doğum yeri ve doğum tarihi için bazı kaynaklarda, 13 Rebûlevvel 809 (28 Ağustos 1406) tarihinde Şehrîzor'da doğduğu belirtilirken (Makrîzî, 2002: 1/259), bazı kaynaklarda ise 813'te (1410/11) *Gürânî*'ye bağlı bir köyde doğduğu aktarılmaktadır (el-Bikâî, 2001: 1/241).

Daha küçük yaşlarda Kur'ân'ı hıfzeden Molla Gürânî, kıraat-ı seb'â ilmini tahsil etmiş, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ını, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) kırâat-ı seb'aya dair olan *Şatıbyye*'sini, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Keşşâf* şerhini okumuş ve nahiv, meânî, beyân ve arûz ilimlerini tahsil etmiştir (Makrîzî, 2002: 1/259). Ayrıca birçok âlimden çeşitli ilimleri tahsil ederek usûl, mantık, nahiv, belâgat ve diğer aklî ilimlerde temayüz etmiştir. Daha sonra Kahire'ye gelerek Makrîzî ve İbn Hacer'den (ö. 852/1449) Müslîm'in *es-Sahîh*'ini okumuştur. Ayrıca Zeynüddin Abdurrahman b. Muhammed ez-Zerkeşî, Ahmed b. Ali el-Makrîzî, Kemâleddin İbnü'l-Bârizî ve Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî gibi âlimlerden de hadis, kıraat, tefsir ve fıkıh dersleri almıştır. Hocası Makrîzî, Gürânî'nin son derce keskin bir zekaya, belâgat ve fesahate sahip olduğunu; kıraat, Arap dili, fıkıh ve daha başka birçok ilimde tam bir yetkinliğe sahip olduğunu ifade etmiştir (Sehâvî, t.y: 1/24; eş-Şevkânî, t.y: 1/40; Bikâî, 2001: 1/60-6; Makrîzî, 2002: 1/259). Gürânî Kâhire'ye geldikten sonra burada fazileti, ilmi, katıldığı münazaralardaki belâgati, fesahati, ilmi cür'eti ve etrafındakilere üstün gelişi gibi özellikleri ile şöhret bulmuş, Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (salt. 1438-1453) Sır Kâtibi olan Kemâlüddîn el-Bârizî ile tanışmış ve Kadı Zeynüddîn gibi nüfuzlu kişilerin takdirini kazanarak bu iki şahıs sayesinde Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın yakın çevresi içinde yer almıştır. Ayrıca Sultan'ın huzurunda Buhârî okumaları için kurulan meclislere katılmış ve uzun süre Şemsüddin eş-Şirvânî'nin yanında bulunmuştur. Bârizî'nin de desteği ile Berkûkiye Medresesi'nde müderris olarak görevlendirilmiştir.

Fakat Gürânî'nin bu yükselişi çok da uzun sürmemiştir; 844 (1440) yılında, Ebû Hanîfe'nin soyundan geldiği söylenen Dımaşk Hanefî kadısı Hamîdüddin Muhammed b. Ahmed en-Nu'mânî el-Fergânî ile aralarında bir tartışma çıkmış ve bu tartışmada Gürânî'nin Nu'mânî'nin atalarına hakaret ettiği sultana bildirilmiş ve Nu'mânî'nin soyunun Ebû Hanife'ye uzandığı gerekçe gösterilerek hapsedilmiştir (Sehâvî, t.y: 1/24; eş-Şevkânî, t.y: 1/40; Bikâî, 2001: 1/60-6; Makrîzî, 2002: 1/259). Oysa Nu'mânî de onun atalarına hakaret etmişti, hatta Nû'mânî'nin soyunun Ebû Hanife'ye uzandığı da kesin değildi (Eş-Şevkânî, t.y: 1/40), fakat yapılan yargılama sonucunda suçlu bulundu ve seksen değnekle cezalandırıldı. Müderrislik görevinden uzaklaştırıldı ve ardından da Şam'a sürgün edildi.²

² Sehâvî'ye göre Molla Gürânî'nin başına gelen bu musibetin sebebi onun cürretkarlığı ve kendini beğenmişliğidir. (Bkz. Sehâvî, b.t: 1/241-242) Sehâvî'nin Gürânî hakkında olumsuz başka şeyler naklettiği de görülmektedir, fakat bu olumsuzlukları kitabında kendisinden nakillerdede bulunduğu ve Gürânî'n de hocası olan Makrîzî'nin ya da Gürânî'nin çağdaşı olan Suyûtî'nin kitaplarında görülmez. Ayrıca Sehâvî'nin bu kitapta yer yer dedikodulara yer verildiği ve kimi yerlerde ilmi olmayan bir üslûp kullandığı da bilinen bir husustur. Nitekim Sehâvî'nin bu eseri Sûyûtî ve çeşitli müellifler tarafından tenkit edilmiş, hatta Celâleddin es-Sûyûtî *ed-Đav'ü'l-lâmi*'i tenkit için *el-Kâvî 'alâ Târîhi's-Sehâvî* adlı bir risâle de yazmıştır. Bkz. DIA, İstanbul, 1994, XI/56-

Gürânî sürgün cezası aldıktan sonra malını mülkünü satıp, Memlûk sultanının hükmü altında olan Dimaşk'a gitmiş (Sehâvî, t.y: 1/24; eş-Şevkânî, t.y: 1/40; Bikâî, 2001: 1/60-6; Makrîzî, 2002: 1/259), ilerleyen zamanlarda defalarca Memlûklerin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan firar etmek istemişse de başarılı olamamıştır. Yine bir defasında hac vazifesini gerçekleştirmek için deniz üzerinden gizlice kaçmaya çalışsa da yakalanmış ve sıkı takibat altında bulundurulmaya devam etmiştir. Sonra Ürdün'de bulunan el-Leccûn'a gitmiş, sıkı tarassut altındayken tekrar firar etmiş ve nihayetinde Anadolu'ya ulaşarak ve burada bulunan âlimlerle toplantı ve münazaralar yapıp ismini duyurmuştur (Sehâvî, t.y: 1/241-242; Bikâî, 2001: 1/61).

Gürânî Anadolu'ya geldikten sonra Hanefî mezhebine geçmiş, Edirne'ye giderek ve II. Murad'la görüşmüştür. Sultan ilminden ve şahsiyetinden etkilenince kendisini önce Bursa'da, daha sonra da Yıldırım medreselerinde müderris olarak görevlendirmiştir. II. Murad, oğlu Şehzâde Fâtih için birçok hoca görevlendirmiş ancak Fâtih hiçbirine itaat etmediği için heybetli ve disiplinli bir hoca arayışına girmiş, Molla Gürânî'nin kişiliğini bilmesi ve görüş istediği kimseler tarafından bu işe ehil görülmesi sebebiyle 847'de (1443) onu şehzade Mehmed'in hocalığına getirmiştir (Sehâvî, t.y: 1/241-242; eş-Şevkânî, t.y: 1/40; Bikâî, 2001: 1/61; Yaşaroğlu, 2005: 248-250).

II. Murad'ın vefatından sonra tahta geçen Fâtih Sultan Mehmed hocası Gürânî'yi vezirlik görevine getirmek istemiş fakat Gürânî kabul etmemiştir. Bunun üzerine kendisine kazaskerlik görevi teklif edildi, Gürânî bu teklifi kabul edince 855 (1451) yılında kazaskerliğe tayin edildi. İstanbul'un fethi sırasında Fâtih Sultan Mehmed'in istişare meclisinde bulunan Gürânî, daha sonra Bursa kadılığı ve buradaki vakıfların idaresiyle görevlendirildi. Bununla beraber sonraları şeyhülislamlık makamına dönüşecek olan İstanbul müftülüğüne atandı, son olarak şeyhülislamlık görevine getirildi ve ölünceye kadar bu görevini yürüttü (Sehâvî, t.y: 1/241-242; eş-Şevkânî, t.y: 1/40; Bikâî, 2001: 1/61; Yaşaroğlu, 2005: 248-250).

1.1. Eserleri

Birçok ilimde öne çıkmış olan Molla Gürânî çeşitli alanda eserler ortaya koymuştur. Tefsir, hadis, usul, fıkıh, kıraat, nahiv ve belâgat gibi ilimlerde temayüz eden Gürânî, bu alanların her birinde özgün eserler telif etmiş ve bu eserlerinin hemen hemen hepsinde tenkitçi kişiliğini konuşturmuştur. Telif ettiği eserlerden bazıları şunlardır:

Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelami'r-Rabânî

57. Sehâvî'nin söz konusu eserinde Molla Gürânî'nin hocası olan Makrîzî'nin Gürânî'den Sahih-i Müslim dersi aldığını söylemesi de yine bu kitabı çok özenli bir şekilde kaleme almadığını gösteren başka bir husustur.

el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdîsi'l-Buhârî
ed-Dürerü'l-Levâmî' fî şerhi Cem'i'l-Cevâmî'
el-Abkarî fî Havâşi'l-Ca'berî
Keşfü'l-Esrar an Kırâeti'l-Eimmeti'l-Ehyâr
el-Muraşşah ale'l-Mûşah
Risale fi'r-Redd ala Molla Hüsrev fi'l-Velâ
eş-Şâfiye fi'l-Arûzi ve'l-Kâfiye (Yıldız, 1988: 90-92).

2. Gâyetü'l-Emânî Fî Tefsîri'l-Kelami'r-Rabânî

Bu tefsir hakkında bilgi veren bazı kaynaklar eserin isminden bahsetmeksizin sadece Gürânî'nin bir tefsir telif ettiğine işaret ederken (Sehâvî, t.y: I/241-242; eş-Şevkânî, t.y: I/40), bazıları da açık bir şekilde tefsirin ismini zikreder; tefsirin ismini zikreden kaynaklarda ise *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelami'r-Rabânî* (Bağdâdî, t.y: I/135) ve *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* (Mehmed b. Mehmed Edirnevî, 1997: I/353; (Gürânî, 2019: II/131). şeklinde iki farklı isme yer verilir, müellif ise kitabının giriş kısmında tefsirin adını *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelami'r-Rabânî* olarak zikretmektedir (Molla Gürânî, 2019: I/26).

2.1. Eserde Takip Edilen Yöntem Ve Üslûp

Molla Gürânî hemen hemen bütün klasik tefsirlerde olduğu gibi, öncelikle tefsir etmeye başladığı sûrenin Mekkî ya da Medenî oluşunu, sûrenin ismini, varsa diğer isimlerini ve sûrenin sonunda sûrenin faziletine dair rivayetleri açıklar. O, Kur'ân, hadisler, sahabe ve tabiin kavli, şiirler, dil, mantık ile Kur'ân'ı açıklamış, bunlarla istişhadda bulunmuş, işârî yorumlara girmeyerek kendini sahih sünnet, dil ve mantık boyutuyla sınırlandırmış, ahkâm âyetlerini açıklamış; âyetlerin nüzül sebeplerine, nâsih-mensûhun açıklamasına ve farklı kıraat vecihlerine yer vermiş, kıraat vecihleri arasında tercihte bulunmuş; âyetleri sarf, nahiv ve belâgat açısından incelemiş; kendisinden önce yazılan tefsir, gramer, hadis, fıkıh, kelam vd. alanlara ait kaynaklardan alıntılar yapmış ve yaptığı alıntıların bir kısmını ciddi tenkite tabi tutmuştur. Onun tefsirini birçok tefsirden ayıran özellikler ise, kıraat vecihleri, sarf, belâgat ve nahvi fazla uzatmadan fakat etkili bir biçimde kullanması ve başvurduğu kaynakları tahlil ve tenkit süzgecinden geçirmesidir. Bütün bu özellikleri göz önünde bulundurulduğu zaman *Gâyetü'l-emânî* tefsirinin rivayet ve dirayet özelliklerini bir arada bünyesinde barındıran ne çok uzun ne çok kısa son derece faydalı ve özgün bir tefsir olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.1. Kur'ân'ı Hadis, Sahabe ve Tabiin Kavliyle Açıklaması

Molla Gürânî'nin âyetleri tefsir ederken başvurduğu kaynaklardan biri de Rasûlullah (s.a.v.), sahabe ve tabiinden gelen sahih rivayetlerdir. Gürânî, hemen hemen her âyet için sahih kabul ettiği bir rivâyet varsa onu mutlaka aktarır, nitekim onun tefsirini Zemahşerî'nin tefsîrinden ayıran hususlardan biri de rivâyetlere daha fazla yer vermesi ve yer verdiği rivayetlerin Zemahşerî'ye kıyasla daha sahih olmasıdır.

2.1.2. Kur'ân'ı Belâgat, Nahiv, Şiir ve Farklı Kıraat Vecihleriyle Açıklaması

Hadis ilmindeki yetkinliği sebebiyle Molla Gürânî'nin tefsirinde rivayetler önemli bir yer tutsa da bu tefsirin ağırlık noktası "dil"dir. O, rivayetin yanında, hatta çoğu zaman rivayetten önce, kelimelerin sözlük anlamını verir, cümlelerin i'râbını yapar, belâgî yönüne değinir, kıraat vecihlerini açıklar ve şiirlerle istişhadda bulunur.

2.1.3. Ahkâm Âyetlerini Ele Alış Biçimi

Molla Gürânî birçok alanda olduğu gibi fıkıh ilminde de temayüz etmiş bir âlimdir. Tâceddin es-Sübkî'nin fıkıh usulüne dair olan *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserini şerh etmesi, kendisinden önceki İstanbul Kadısı Molla Hüsrev'in tevarüs yoluyla velayeti ve buna tealluk eden şer'î hükümleri ele aldığı risaleye *Risale fi'r-Redd ala Molla Hüsrev fi'l-Velâ* ile reddiye yapması, her iki eserinde de tenkitçi özelliğini kullanması, ayrıca şeyhülislamlık ve kadılık görevlerini yerine getirmiş olması gibi hususlar onun fıkhıdaki yetkinliğinin en büyük göstergelerindedir. Şafi mezhebine mensupken Anadolu'ya geldikten sonra Hanefi mezhebine geçmesi ise onun her iki mezhebin fıkhına olan hâkimiyetini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Molla Gürânî ahkam âyetlerini açıklarken dil kurallarından, sahih sünnetten, sahabe ve tabiin kavlından yararlanmasının yanında, İmam-ı Âzâm ve İmam Şafi'nin görüşlerine muhakkak yer verir; aralarında ihtilaf varsa bu ihtilafın semeresini açıklar, bazen de bu ihtilaflar arasında tercihte bulunur.

2.2. Eserin Kaynakları

2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm

Diğer müfessirlerde olduğu gibi Molla Gürânî'nin de en temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir, zira onun tefsir yöntemlerinden biri de âyeti âyetle açıklamasıdır.

2.2.2. Hadis

Buhâri şerhi gibi önemli bir eser ortaya koyacak kadar hadis ilmine vakıf olan, ayrıca İbn Hacer ve bu ilimde söz sahibi başka birçok âlimden ders almış olan Molla Gürânî,

tefsirinde hadisleri etkin bir biçimde kullanır, onun hadis kaynaklarından bazıları şunlardır:

el-Câmiu's-Sahih, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870)

el-Câmiu's-Sahih, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875)

es-Sünen, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889).

es-Sünen, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915) (Yıldız, 1988: 145-171).

2.2.3. Sahabe ve Tabiin Kavli

Molla Gürânî kimisi tefsir, kimisi hadis, kimisi fıkıh, kimisi kıraat kimisi de bunların tümüyle öne çıkmış sahabe ve tabiinin görüşlerinden sıkça istifade etmiştir. Onun sahabe ve tabiinden istifade ettiği kaynakların bir kısmı şu şekildedir.

2.2.3.1. Sahabeler

Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Osman b. Affân, Aişe bnt. Ebî Bekr, Ka'b b. Mâlik, Enes b. Mâlik, Ebu Hureyre (Yıldız, 1988: 145-171).

2.2.3.2. Tabiin

Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721)

Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735)

Ebü Abdillâh Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (ö. 94/713 [?])

Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (ö. 105/723)

Ebü Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî (ö. 94/713)

Ebü Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (ö. 105/723)

Ebü Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (ö. 114/732)

Ebü Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abdillâh el-Hemdânî eş-Şa'bî (ö. 104/722) ,

Ebü Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778) (Yıldız, 1988: 145-171).

2.2.4. Kıraat

Kıraat ilmindeki yetkinliği ile bilinen ve bu alanda birçok eser kaleme almış olan Molla Gürânî, kıraat hususunda sahabe, tabiin ve yedi kıraat imamından yararlanmıştır (Yıldız, 1988: 145–171).

2.2.5. Sarf, Nahiv ve Belagât

Molla Gürânî tefsirinde sarf, nahiv ve belâgat ilminin önde gelen birçok isminden faydalanmıştır, bu isimlerden bazıları şunlardır:

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822)

Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796)

Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923)

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824 [?])

Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) (Yıldız, 1988: 145–171).

2.2.6. Tefsir

Molla Gürânî'n yararlandığı tefsir kaynaklarından bazıları şunlardır:

Tefsîru Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721)

Tefsîru'l-Kelbî, el-Kelbî Muhammed b. es-Sâib (104/722)

Tefsîru İbn Cüreyh, İbn Cüreyh Abdülmelik b. Abdülaziz (ö. 150/767)

Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-ğur'ân, İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)

Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767)

el-Keşşâf, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)

Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)

el-Keşf 'ale'l-Keşşâf, el-Behbehani el-Kazvinî Ömer İbn Abdurrahman (ö. 745)

Hâşiye 'ale'l-Keşşâf, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390)

Hâşiye 'ale'l-Keşşâf, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413)

Tefsîru İbn Uyeyne, Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (ö. 198/814)

el-Basîf fi Tefsîri'l-Şur'ân, Vâhidî Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076)

Mefâtihu'l-Gayb, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) (Yıldız, 1988: 145-171).

3. Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-Emânî* Tefsirinde Kaynaklara Yöneltiltiği Tenkitler

3.1. Lazimî Ve Müteaddi Fiil

Gürânî *اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* âyetindeki (Fâtiha, 1/6) *هدى* fiilinin³ *لام* ve *الى* harfleriyle birlikte iki mef'ûlde amel edebildiği gibi, tek başına da bu ameli yerine getirebildiğini, yani bu amel

³ "هدى" kelimesi sözlükte; şefkatli rehberlik yol gösterme ve ulaştırma anlamındadır. Râgıb el-İsfâhânî'ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre Allah yaratıklara olan hidayeti dört şekildedir:

- قَالَ رَبَّنَا الَّذِي آعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى / Mûsâ, "Bizim rabbimiz her şeye özülü ve biçimiyle varlık veren, sonra da (her şeye) yolu gösterendir" diye cevap verdi. (Tâhâ, 20/50) âyetinde buyrulduğu üzere "akıl, zeka, zarûriyât ve bedhiyyâtın bilinmesi gibi bütün insanlığa ve tabiatına göre diğer varlıklara olan umûmî hidâyet."

- وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ / Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler. (Enbiyâ, 21/73) âyetinde buyrulduğu üzere Peygamberlerin sözleri ve Kur'ân ile insanlığa olan hidâyet.

- مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ أَمْرَهُ وَيَهْدِ اللَّهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ / Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir. (Tegâbün 64/11.) âyetinde buyrulduğu üzere "hidayete ermiş olanlara özel olan tevfiik."

- وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارَ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ / (Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik." (A'râf, 7/43) âyetinde buyrulduğu üzere "âhirette cennete olan hidâyet." (Bkz: Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-

için harf-i cerre ihtiyacı olmadığını söyleyerek, Zemahşerî, Beyzâvî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi müfessirlere itiraz eder (Gürânî, 2019, 1/28).

Zemahşerî Beyzâvî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî ise, “أَخْتَارَ، اسْتَغْفَرَ، أَمَرَ، كَتَبَ، دَعَا، زَجَعَ، هَدَى fiili de، أَخْتَارَ fiilleri gibi birinci ma'mule kendi zatiyla, ikinci ma'mule ise ancak harf-i cer yardımıyla müteaddî olur, daha sonra da bu fiilerinden harf-i cer semâî olarak hazfedilir,” görüşündedir. Zemahşerî de diğer iki müfessir ile aynı görüştedir, fakat o görüşünü detaylandırma ya da ta'lil etme yoluna gitmeyerek sadece, “وَأَخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا وَأَخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا” âyetindeki أَخْتَارَ filinin ameli aynıdır,” der (Beyzâvî, 1996: 1/30; Ebu Hayyân, 2010: 1/141; Zemahşerî ve Ebû'l-Kâsım, 2009: 1/29).

Gürânî'ye göre “وَأَخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا / Mûsâ tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere kavminden yetmiş adam seçti...” (Â'raf, 7/155) âyeti bu âyete kıyas edilemez, çünkü bu âyetteki هَدَى fiili hem müteaddî/geçişli, hem de lâzîmî/geçişsiz olarak kullanılır ve ikinci ma'mûle müteaddî oluşu لام ve الی harf-i cerleriyle olabildiği gibi, kendi zatiyla olabilir. Ayrıca buradaki ikinci ma'mûlde câri olan müteaddilik, “وَأَخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا” âyetindeki gibi değildir.⁴

هَدَى kelimesinin Kur'ân'daki diğer örneklerine baktığımız zaman Gürânî'nin görüşünün daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır, zira هَدَى fiilinin Kur'ân'da harf-i cerli ve harf-i cersiz olarak, bir ya da daha fazla ma'mûlde amel ettiğini gösteren birçok âyet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı için şu âyetleri örnek olarak verebiliriz:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yönlendiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.” (Ankebût, 29/69)

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir.” (Tegâbün, 64/11)

فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“...sonra Allah kendi iradesiyle, onların, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeği müminlere gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.” (Bakara, 2/213)

Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtü Elfâzi'l-Kurân**, thk, Safvân Adnân ed-Dâvevî, ed-Dâru's-Şâmiye-Dâru'l-Kalem, Beyrut, 2009, bs. 4, Hâ Maddesi ss. 835-836.

⁴ “هَدَى” fiili ikinci ma'mûle, harf-i cer yardımı almaksızın kendi zatiyla müteaddî olabilirken; “أَخْتَارَ” fiili birinci ma'mûle kendi zatiyla, ikinci mamûle ise ancak harf-i cer yardımıyla müteaddî olur, daha sonra da bu ve bunun gibi olan “وَاسْتَغْفَرَ وَأَمَرَ وَكَتَبَ وَدَعَا وَزَوَّجَ وَصَدَّقَ” fiilerinden harf-i cer semâî olarak hazfedilir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ-

“İman edip dünya ve âhret için yararlı işler yapanlara rableri, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların buldukları yerin altından ırmaklar akar.” (Yûnus, 10/9).

3.2. Mücmel, Müteşâbih Ve Hâl

Âyet-i kerimede “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” / Müttakiler için bir rehber olan bu kitapta hiçbir şüphe yoktur” buyrulur Kur’ân’ın yol gösterici olduğu bildirilmektedir. Beyzâvî de Kur’ân’ın “yol gösterici” oluşundan yola çıkarak, sorulması muhtemel bir soru takdir eder ve “Kur’ân’da mücmel⁵ ve müteşâbih⁶ âyetlerin bulunması, onun ‘yol gösterici’ olmasına zarar vermez, zira bunlar açıklanabilir şeylerdir,” der (Beyzâvî, 1996: 1/36). Yani, mücmel ve müteşâbihin açıklanamaz şeyler olmasının Kur’ân’ın “yol gösterici” olma vasfına uymadığını düşünür. Gürânî ise “Kur’ân’ın ‘hidayet kaynağı’ ve ‘yol gösterici’ olması, Arapça ve mu’ciz olması gibi Kur’ân’ın tamamını kapsayan bir nitelik değildir, bu görüş özellikle de ‘هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (Âl-i İmrân, 3/6). âyetinde ‘إِلَّا اللَّهُ’ kelimesi üzerinde vakfedenler nazarında zâhir değildir,” diyerek Beyzâvî’ye karşı çıkar (Gürânî, 2019:1/44).

Beyzâvî’nin takdir ettiği soru ve bu soruya verdiği cevap sorunlu gözükmektedir, zira Kur’ân kalbinde eğrilik olanlar için değil, müttakiler için hidayet kaynağıdır, nitekim Kur’ân’daki misaller ve müteşâbih âyetler de kimilerinin hidayetine, kimilerinin ise delaletine sebep olmaktadır (Bakara, 2/26; Âl-i İmrân, 3/6). Örneğin adaletin zalimler için azap, mazlumlar için ise şefkat olarak tecelli etmesi bir şeyin iki farklı şekilde tezâhür edebileceğini göstermektedir. Ayrıca Beyzâvî ve Gürânî’nin bu görüşleri, müteşâbih âyetlere yaklaşımlarını göstermesi bakımından önemlidir; ikisinin de müteşâbih âyetlerde tevili kabul ettiği anlaşılmaktadır.

هُدًى kelimesinin i’rabı hakkında ise biri raf’ diğeri de nasb olmak üzere iki farklı vecih bulunmaktadır:

⁵ Mücmel, birbirinden farklı anlamları bir araya getiren lafızdır, bu lafız ile kastedilen anlam sadece lafzın kendisiyle değil, derin araştırma ve üzerinde iyice düşünmeden sonra anlaşılır. (Bkz: el-Leknevî Ahmed Molla Civen b. Ebî Said b. Abdullah, Keşfül Esrar ale’l-Menar mea Şerhi Nuri’l-Envar ale’l-Menar, el-Mektebetü’l-Hanefiyye y.y, t.y, ss. 150-151.

⁶ Müteşâbih kendisiyle ne kast edildiğini bimenin asla umulamayacağı şeyin adıdır, bazıları ise ilimde rusuh sahibi olanları bundan istisna eder. Bkz. Leknevî, a.g.e, ss. 152-154.

1. Şayet هُدَى müstenef mübteda, فِيهِ terkibi ise mahzûf bir fiile müteallik olarak mukaddem haber –İbn Hişam buna cevaz vermez– ya da هُدَى mahzûf mübtedanın haberi olursa merfu olur.
2. Şayet هُدَى, kelimesi فِيهِ terkibindeki zamire hal olursa bu takdir de de mansûb olur (Muhammed Ali Tâhâ, 2009: 1/33).

Molla Gürânî ikinci i'râb takdirine itiraz ederken şöyle der: Bazıları هُدَى kelimesinin mecrûr olan zamire hal olduğunu, amilinin ise nefyedilen şüpheye sıfat olan zarf olduğunu iddia ederek bu âyetin asıl anlamının “Bu kitapta müttakîlere hidayet olurken şüphe” şeklinde olduğunu öne sürmüştür. Bu görüşün zayıflığı açıktır, zira bu takdirde şüphenin nefyedinde amaçlanan mübalağa ortadan kalkar (Gürânî, 2019: 1/43).

Muhtemelen Gürânî, âyette mutlak olarak şüphenin nefyedildiğini, bunu takyid etmenin müttakîlere hidayet olmadığı zaman Kur'ân'ın şüphe duyulabilir olduğu anlamına gelebileceğini düşündüğü için bu i'râb takdirine itiraz etmiş olmalıdır. Gürânî genel adeti olduğu üzere itiraz ettiği görüşün kime ait olduğunu belirtmez, fakat Beyzâvî'nin tefsirine baktığımız zaman bu görüşü, قِيلَ şeklinde naklettiğini ve bu görüşe itiraz da etmediğini görürüz (Beyzâvî, 1996: 1/36).

3.3. Şaz Kıraatlere İtiraz

Molla Gürânî, Hamza ve Kisâî'nin

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا
عُفْرَانِكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler (Bakara, 2/285).

Âyetindeki kıraatine itiraz ederken şöyle der:

Hamza ve Kisâî, “Kur'ân” ya da cem'e müradif olup diğer kitapları da kapsayacak cins anlamını irade ederek şeklinde okumaktadır. Fakat marife bir kelimedede müfredin cins ve cem'i kapsadığı müselleme değildir. İbn Abbâs'a nisbet edilen الكتاب اكثر من الكتب rivâyeti ise kati delillere muhaliftir (Gürânî, 2019: 1/288).

3.4. Küfür Ve Şirkin Allah'ın İradesine Dâhil Olup Olmaması

Molla Gürânî,

سَيَقُولُ الَّذِينَ اشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى دَافُوا بِأَسْنَانِهِمْ هَلْ عِنْدَكُمْ
مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ

Putperestler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz." (Enâm Sûresi, 148) ayetinin tefsirinde, "şayet küfür ve sapkınlık Allah'ın iradesine dâhil olmasaydı müşriklere isnad edilen yalanlama fiili "Tekzib" sîgası ile değil "Kızb" sîgası ile zikredilirdi" ve "meşiyeti, meşiyet-i kasr⁷ olarak yorumlamak delilsiz bir iddia ve iftiradır" diyerek, Zemahşerî üzerinden Mu'tezileye itiraz etmekte hatta "müşriklerin iki önermelerinden biri doğrudur, fakat onların iki önermesi de yanlıştır, bu yüzden de müşriklerin bu husustaki akıl yürütmeleri onlarınkinden daha üstündür" diyerek Mu'tezile'yi ağır bir biçimde eleştirmektedir (Gürânî, 2019: II/80).

3.5. Hakikat Ve Mecaz

Gürânî Teftâzânî'nin *فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ* / "Bunun üzerine onları o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler" âyetinde (A'râf, 7/78) geçen *رجفة* kelimesinin *صيحة* kelimesi yerine mecaz olarak kullanıldığı görüşünü eleştirerek, birçok âyette *رجفة* kelimesi yerine *صيحة* kelimesinin kullanıldığını, zelzele ve şiddetli sesin birlikte meydana geleceğini, dolayısıyla da mecaza ihtiyaç olmadığını söyler (Gürânî, a.g.e, II/131).

3.6. Zemahşerî'nin Görüşüyle Cumhura İtiraz

Gürânî bazen cumhurun görüşünü değil Zemahşerî'nin görüşünü tercih eder. Örneğin cumhur, *وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ كَذَلِكَ نَسْنُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ* / "Onlara bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla alay ederlerdi. İşte onu (Kur'an'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Nitekim daha öncekilere de bu ilâhî kanun uygulanmıştır." (Hicr, 15/12-13) âyetlerindeki *نَسْنُكُهُ* kelimesinde bulunan zamirin *يَسْتَهْزِئُونَ* kelimesinin masdarına râcî' olduğunu söylerken, Gürânî ise söz konusu âyetin tefsirinde bu görüşü değil, Zemahşerî'nin görüşünü esas alır. Fakat Gürânî'nin istidlal şekli Zemahşerî ile aynı değildir. Ona göre zamirin *يَسْتَهْزِئُونَ* cümlesinin masdarına râcî olması

⁷ "Meşiet-i kasr" ya da diğer adıyla "meşiet-i ilcâ" Mu'tezile tarafından dile getirilen bir iddiadır. Şöyle ki: Sünnî kelimci ve müfessirler *يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ حَتَّى تَقْرَهُ النَّاسُ نَكَرَهُ جَمِيعاً أَفَأَنْتَ تَكْفُرُهُ النَّاسُ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ* (Yûnus, 10/99) âyetini "Allah bütün insanların iman etmelerini istemiş olsaydı bütün insanlık iman etmiş olurdu" şeklinde açıklarken Mutezilî kelimciler buna itiraz ederek, "bu vb. âyetlerde kast edilen meşiet, meşieti ilcâdır. Buna göre âyet, 'Şayet Allah bütün insanları iman etmeye zorlasaydı bunu yapabilirdi, fakat bunu yapmadı' anlamındadır." Cübbâî "kasr" ve ilcâyı ise şöyle açıklar: Allah'ın insanları imana ilcâ etmesinin anlamı şudur: Allah isteseydi insalara imanı ıztırârî olarak gösterirdi, onlar bu zarûrî delillere rağmen imanı terk etselerdi Allah bu terke engel olur ve iman etmelerinden başka bir ihtimal kalmazdı. (Bkz: Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, XVII/173.)

nazma uygun değildir, zira *لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ* cümlesindeki zamir açıkça Kur'ân'a râcî' olmaktadır, ayrıca Şuârâ suresinde âyetin öncesinde "istihza" kelimesi geçmediği halde *كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ* (Şuâra, 26/200). (Gürânî, 2019: III/41) buyrulmaktadır.

3.7. Tahsis

Örneğin hem Beyzâvî hem Molla Gürânî *الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَالْأُولَى* "Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur; âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur." (Sebe, 34/1) âyetinde "tahsis"⁸ üslûbunun kullanıldığı hususunda hemfikirdir; fakat Beyzâvî tahsisin sadece ahireti kapsadığı, Molla Gürânî ise hem dünyayı hem de ahireti kapsadığı görüşündedir. Beyzâvî'ye göre harf-i cer takdim edilmek suretiyle hamd sadece ahirette Allah'a "tahsis" edilmiştir, zira dünyevî nimetler kimi zaman övgüyü hak eden vasıtalar sebebiyle de meydana gelebilir, fakat ahirette Allah'ın dışında hiçbir vasıta bulunmayacağı için hamd orada sadece Allah'a mahsustur (Gürânî, 2019: IV/197; Beyzâvî, 1996: IV/241).

Molla Gürânî ise Beyzâvî'nin bu görüşünü itiraz eder. Ona göre hamd bu dünyada da ahirette de Allah'a mahsustur. Bu husustaki delili ise Kasas Sûresi'nde geçen *وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* / İşte O, Allah'tır; O'ndan başka ilah yoktur. Dünya'da da Ahiret'te de da hamd O'na mahsustur, hüküm de O'nundur; sadece O'na döndürüleceksiniz." (Kasas, 28/70) âyetidir. Molla Gürânî Sebe Sûresi'ndeki bu âyeti Kasas Sûresi'ndeki âyet ile açıkladıktan sonra şöyle der:

Görüldüğü üzere âyette hamdin hem dünyada hem de ahirette Allah'a mahsus oluşu, harf-i cer takdim edilmek suretiyle ifade edilmiştir, ayrıca söz konusu görüşün sahibinin, '...ahiret nimetleri vasıtasız meydana gelmez...' demesi kabul edilemez, çünkü Rasûlullah (s.a.v.)'ın, meleklerin ve sâlihlerin şefaatinde daha kuvvetli bir vasıta yoktur. Hem Rasûlullah'ın (s.a.v.) ahiretteki makamına "Makam-ı Mahmud" denilmesi de öncekilerin ve sonrakilerin O'nu övmesi sebebiyledir. Söz konusu görüşü geçersiz kılan bir diğer husus da bu tahsisten önce aynı âyette geçen *الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ* diğer iki tahsistir, zira burada yerler ve gökler zikredilmiştir ki bu da dünya anlamına gelir." (Gürânî, 2019: IV/197)

⁸ Müsnedde asıl olan müsnedün ileyhten sonra gelmehtir, fakat müsnedin müsnedün ileyhe tahsis edilmesi, muhatabın dikkatini çekmek ve vurgu yapmak gibi gayelere binaen müsned bir belâgat sanatı olarak takdim edilir. Bkz. Celalüddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, *el-İzah fî Ulûmi'l-Belâga*, Kahire, t.y. I/101-102; Ali Bulut, *Belâgat; Meânî-Beyân-Bedî'* İfav Yayınları, İstanbul, 2014. bs. 2, ss. 110-111.

3.8. Lügat Ve İştikak Açısından İtiraz

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كَفَاتًا - أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا

“Yeryüzünü diriler ve ölümler için toplanma yeri yapmadık mı?” (Mürselât, 77/25)

Beyzâvî yukarıdaki âyette geçen كَفَات kelimesinin toplayan ve bir araya getiren şeyin adı ya da masdarı olabileceği gibi; yeryüzünün değişik bölge ve kıtaları dikkate alınarak اَرْض kelimesi çoğul kabul edilebilir. Böylece, صائم - صائم örneklerinde olduğu gibi كَفَات kelimesi de كَفَات kelimesinin ya da “kap/çömlek” anlamındaki كَفَات kelimesinin çoğulu olabileceğini söylemiştir (Beyzâvî, 1996: V/276). Gürânî ise كَفَات kelimesinin اَرْض kelimesinin zamîrine isnad edildiği⁹ için bu kelimenin çoğul olmasının mümkün olmadığını söyler (Gürânî, 2019: V/334).

Bu ihtilafın daha iyi anlaşılması için öncelikle كَفَات kelimesinin sözlükte ne gibi anlamlara geldiğinin anlaşılması gerekmektedir.

İbn Manzûr *Lisânü'l-Arab*'da İbn Sîde'nin şu görüşünü aktarır:

Dil ehline göre كَفَات kelimesi “küçük tencere”, “bir araya toplayıp kabzetmek” gibi anlamlara gelirken كَفَات kelimesi ise “bir şeylerin kabzedilip bir araya getirildiği yer” anlamındadır fakat bana göre كَفَات kelimesi burada, ضم ve قبض anlamında masdar olup, أَحْيَاء ve أَمْوَات kelimelerini كَفَات للأحياء والأَمْوَات ذات takdiriyle nasb yapar (İbn Manzûr, t. y: 3895–3896).

İbn Manzûr daha sonra şöyle devam eder: “Yeryüzünün كَفَات olması ise, içinin ölümlere, dışının ise dirilere mekan olmasıdır. Arapların ‘ev’ anlamında كَفَات الأحياء, ‘mezarlık’ anlamında ise كَفَات الأَمْوَات demeleri işte bu anlama mebnîdir.” (İbn Manzûr, t.y: 3895–3896).

Buna göre Beyzâvî'nin görüşünü esas aldığımız zaman anlam “Yerleri, dirileri ve ölümleri ve toplayan mekanlar yapmadık mı?” şeklinde; Gürânî'nin de dâhil olduğu ağırlıklı görüşü (Gürânî, 2019: V/334; Zemahşerî, 2009: 1169) esas aldığımızda ise “Yeryüzünü diriler ve ölümler için toplanma yeri yapmadık mı?” şeklinde olacaktır. Gürânî'nin bir diğer temel kaynağı olan Zemahşerî ise bu hususta sadece, كَفَات kelimesinin toplayan ve bir araya getiren şeyin adı olduğunu belirtmekle yetinir. Bu ise Zemahşerî'nin “cem” teviline itibar etmediğini gösterir (Zemahşerî, 2009: 1169). İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) Beyzâvî'den daha önce bu kelimenin cem' anlamına geldiği ile ilgili bir görüş aktarmış fakat o da bu görüşü zayıf bulmuştur (Ebû Muhammed, 2007: VIII/506).

⁹ İsnâddan maksat, اَرْض'in zi'lhâl, كَفَات'in ise أَحْيَاء ve أَمْوَات'in âmili olarak اَرْض'a hal olmasıdır.

Sonuç

Gürânî'nin bütün eserlerinde gördüğümüz tenkit üslûbu, *Gâyetü'l-Emânî* tefsirinde de kendini göstermektedir. Ancak o, tenkit etmiş olmak için tenkit etmez; tenkitlerinin altını doldurur. Ayrıca onun tenkitçiliği mezhep taassubu şeklinde de değildir; gerek diğer eserlerinde gerekse bu eserinde, önce başvurduğu kaynakları tahkik eder, ardından kendisi açısından tutarlıysa bunu nakleder, değilse doğru kabul ettiği şekli açıklar. Gürânî'nin tefsirindeki tenkitlerinin mezhep taassubundan ileri gelmediğini ortaya koyan hususlardan biri de itiraz ettiği konuların ve kişilerin çeşitli olmasıdır. Onun dil, mantık, fıkıh, akaid ve başka birçok açıdan ortaya koyduğu itirazlar sadece belirli kişi ve gruplara yönelik değildir. Bu itirazlar Mu'tezileye Zemahşerî'ye, Beyzâvî'ye, Teftâzânî'ye ya da başka kişi ve fırkalara yönelik olabilmektedir. Bazen cumhurun görüşünü bırakıp Zemahşerî'nin görüşünü alması, ayrıca tefsirinde Zemahşerî'ye yönelttiği itirazların tefsirin esasını oluşturacak kadar çok olmaması da yine Onun tenkitçi kişiliğini ortaya koyması ve itirazlarının mezhep taassubundan ileri gelmediğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Gürânî istifade ettiği kaynaklara sürekli olarak itiraz etmeyip bunu gerektiği zaman yapar ve genellikle üzerine son derece dakik ve faydalı eklemeler yaparak iki temel kaynağı olan Zemahşerî ve Beyzâvî ile tam bir muvafakat halinde olur. Örneğin “ *وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ* / Onlara ‘Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın’ denildiğinde, ‘Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz’ derler” (Bakara, 2/11) âyeti bunun sayısız örneklerinden sadece biridir.

Zemahşerî ve Beyzâvî bu âyetin, “ *فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ* / Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden kendilerine acı veren bir azap da vardır.” (Bakara, 2/10) âyetinde geçen *وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ* / İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde ‘Allah’a ve âhiret gününe inandık’ derler” (Bakara, 2/8) âyetinde geçen “ *مَنْ يَقُولُ آمَنَّا* ” cümlesine de atfedilebileceği, fakat ilk takdirin daha yerinde olduğu kanaatindedir (Zemahşerî, 2009: I/47; Beyzâvî, 1996: I/46). Molla Gürânî de Zemahşerî ve Beyzâvî ile aynı kanaati paylaşarak ve meseleyi biraz daha derinleştirerek şöyle der:

Birinci takdir daha yerindedir, çünkü en yakın ma'tuf aleyh bu âyettedir. Ayrıca bu atıfla ‘fesadın azaba sebep oluşu’ yani sonuç sebep münasebeti izah edilmiş olur. Bunun bir başka gerekçesi ise münafıkların durumunun zikredilmeye başlandığı ‘ *وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ* ’ âyetinde bulunan ‘ *مَنْ* ’ kelimesinin sıfat kabul edilmesi halinde

sıfat ile mevsûf arasına, sıla kabul edilmesi halinde ise sıla ile mevsûl arasına açıklama ve isti'nâf girmesini engellemektir (Gürânî, 2019: I/61).

Gürânî yukarıda zikredilen gerekçeleri sıraladıktan sonra, ikinci takdirin de mümkün olduğunu belirtir ve gerekçesini, "ikinci takdiri teyid eden husus, âyetlerin müstakil olarak münafıkların sıfatlarını sayması ve başka nitelikler araya koymayarak yalandan nefret ettirmekteki mübâlağâyı ortadan kaldırmamasıdır," (Gürânî, 2019: I/61) diyerek açıklar.

Sonuç olarak Gürânî bazen Beyzâvî'nin görüşü ile Zemahşerî'ye, bazen Zemahşerî'nin görüşüyle Beyzâvî'ye, bazen de kendi görüşüyle ikisinden birine itiraz eder. O, bu üslûbuyla Zemahşerî ve Beyzâvî ve başka birçok tefsiri mezc etmiş, kendi açısından tutarsız bulduğu hususları elemiştir. Bununla beraber kendisine ait orijinal görüşleri ile birlikte başka kaynakları da ekleyerek özgün ve veciz bir tefsir ortaya koymuştur.

Kaynaklar

- Bağdatlı İsmail Paşa (Bağdâdî). (t.y.). *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin*, Y.y.
- Beyzâvî Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. (1996). *Envârü't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vîl*. (Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. (2010). *el-Bahru'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. (2007). *el-Muharrerü'l-Vecîz Tefsîru'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrut: Dâru'l-Hayr.
- el-Bikâî Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî. (2001). *'Unvânü'z-Zâmân bi Terâcimi's-Şuyûhi ve'l-Akrân*. (Thk. Hasan Habeş). Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyy.
- es-Sehâvî Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *eḏ-Ḍav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl.
- Eş-Şevkânî Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. (t.y.). *el-Bedru't-Tâîl*. Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (t.y.). *Lisânü'l-Arab*. (Thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî). Kahire: Dâru'l-Meârif.

- Makrîzî Takiyyüddîn Ahmed b. Ali. (1423/2002). *Düreru'l-Ukûdü'l-Ferîde fî Terâcimi'l-E'yâni'l-Müfîde*. (Thk. Mahmûd el-Halebî). Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî
- Mehmed b. Mehmed Edirnevî. (1997/1417). *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*. (Thk. Süleymân b. Sâlih). Medine: Mektebetü'l-Ulumi ve'l-Hikme.
- Molla Gürânî Ahmed b. İsmail b. Osman b. Raşîd b. İbrahim. (2019). *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelami'r-Rabânî*. (Thk. Bahattin Dartma). İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre (2009). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve İ'râbuhu ve Beyânuhu*. Beyrut: Dâru İbni Kesîr.
- Yaşaroğlu, M. K. (2005). Molla Gürânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (XXX/248-250). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldız, S. (1988). *Molla Gürânî ve Tefsîri*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı
- Zemahşerî, (2009). *el-Keşşâf 'an Haqâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.